

คุณค่าและการเปลี่ยนแปลงของบ้านจีนดั้งเดิมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

กรุงเทพมหานคร

Values and Changes of Traditional Chinese Houses

along the Chao Phraya River, Bangkok

รับบทความ 06/05/2568

แก้ไขบทความ 17/07/2568

ยอมรับบทความ 17/07/2568

สิตานันท์ เพชรภาพ* วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ

ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Sitanan Pethkarn, Wimonrart Issarathumnoon

Department of Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

sitanan.aom1309@gmail.com, wimonrart.i@chula.ac.th

*ผู้ประพันธ์บทความ

บทคัดย่อ

บ้านจีนดั้งเดิมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมสำคัญที่สะท้อนประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต และบทบาทของชาวจีนในกรุงเทพมหานคร อย่างไรก็ตาม บ้านจีนเหล่านี้กำลังเผชิญกับปัญหาการเสื่อมโทรม การถูกทิ้งร้าง การรื้อถอน และการอนุรักษ์ที่ไม่เหมาะสม ส่งผลให้คุณค่าทางประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมของอาคารลดลง การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพ บริบทที่ตั้ง และการใช้งานในปัจจุบันของบ้านจีนจำนวน 4 หลัง ได้แก่ บ้านโรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะ บ้านโป๊ยกั๊ก บ้านรัชต์บริรักษ์ และบ้านเอ็งฮอกตอง โดยใช้กรอบแนวคิดการอนุรักษ์ตามหลักการสากล เพื่อวิเคราะห์คุณค่า ความแท้ และการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่ออาคาร

ผลการศึกษาพบว่า บ้านจีนทั้ง 4 หลังได้รับการปรับเปลี่ยนจากบ้านจีนต้นแบบเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ภูมิอากาศ ตลอดจนวัฒนธรรมท้องถิ่น บ้านจีนดั้งเดิมมีใช้เพียงที่อยู่อาศัย หากยังสะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อ และบทบาทของชาวจีนต่อสังคมไทย อีกทั้งยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และจิตวิญญาณที่ทรงคุณค่า บ้านจีนดั้งเดิมจึงมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ จิตวิญญาณ สถาปัตยกรรม และเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนการใช้งาน เช่น การเปลี่ยนเป็นพิพิธภัณฑ์ ร้านค้า หรือพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แม้จะช่วยสร้างกลไกในการรักษาคุณค่าและความแท้ แต่อาจส่งผลกระทบต่อเชิงลบหากมุ่งเน้นประโยชน์เชิงพาณิชย์โดยไม่คำนึงถึงคุณค่าดั้งเดิม นอกจากนี้ บ้านจีนยังเผชิญปัญหาการเสื่อมสภาพทางกายภาพ อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการคมนาคมและสภาพแวดล้อมและการซ่อมแซมที่ไม่เหมาะสม ซึ่งล้วนเร่งให้คุณค่าลดลง

ข้อเสนอแนะจากการศึกษาชี้ว่า การอนุรักษ์บ้านจีนดั้งเดิมควรเน้นการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจด้านการอนุรักษ์ที่ตระหนักถึงคุณค่าและความเป็นของแท้ กระบวนการอนุรักษ์ควรเริ่มจากการประเมินคุณค่าอย่างรอบด้าน เพื่อระบุองค์ประกอบสำคัญที่สมควรเก็บรักษาและระบุปัจจัยเสี่ยงต่อการสูญเสียคุณค่า จากนั้นจึงกำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการอนุรักษ์ และแนวทางการปรับการใช้สอยที่เหมาะสม ควบคู่กับการวางแผนการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มรดกประเภทนี้ดำรงอยู่เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมต่อไป

คำสำคัญ: บ้านจีนดั้งเดิม คุณค่า การเปลี่ยนแปลง การอนุรักษ์ มรดกทางวัฒนธรรม

Abstract

Traditional Chinese houses along the Chao Phraya River are valuable cultural place that reflect the history of Chinese settlement, their way of life, and their role in Bangkok. However, these houses are facing degradation, abandonment, demolition, and inappropriate conservation, leading to a decline in their historical and architectural value. This study aims to examine the physical characteristics, context, and current use of four specific houses: Tang Nguan Ha Fish Sauce House, Pok Kee House, Rutchborirak House, and Eng Hok Tong House. Using an international framework of conservation principles, the research analyzes their value, authenticity, and the changes that have impacted the buildings.

The study found that all four houses have been modified from their original design to adapt to the context of the riverside environment, local climate, and culture. These traditional Chinese houses are more than just residences; they also reflect the Chinese way of life, beliefs, and their role in Thai society. They stand as invaluable historical and spiritual evidence. Consequently, these houses possess historical, spiritual, architectural, and economic value. However, changes in their uses such as conversion into museums, shops, or cultural tourism sites—while helping to create a mechanism for preserving their value and authenticity, may have negative impacts if the focus is on commercial gain without regard for their original value. Additionally, the houses face physical deterioration due to changes in transportation routes and the environment, as well as inappropriate repairs, all of which accelerate the loss of their value.

The study recommends that the conservation of traditional Chinese houses should focus on building knowledge and understanding of conservation that recognizes their value and authenticity. The conservation process should begin with a comprehensive value assessment to identify key components that warrant preservation and pinpoint risks to that value. This should be followed by the establishment of appropriate conservation objectives, methods, and adaptive reuse guidelines, coupled with continuous maintenance planning, to ensure that this type of architectural heritage remains a vital historical and cultural record.

Keywords: *traditional Chinese houses, value, change, conservation, cultural heritage*

บทนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวจีนมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยเริ่มจากการที่ชาวจีนโพ้นทะเลเดินทางเข้ามาค้าขายในดินแดนสยาม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม (รุ่ง สุจินต์กุล, 2542: 1) เมื่อก้าวเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนโพ้นทะเลในกรุงเทพฯ ก็ชัดเจนยิ่งขึ้น หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกถึงการดำรงอยู่ของชาวจีนไม่ได้จำกัดอยู่เพียงศาลเจ้าหรือวัดจีน (พิเชฐ ธิดา, 2560: 1) หากยังรวมถึง “บ้านจีนดั้งเดิม” ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมประเภทที่พักอาศัยที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และอัตลักษณ์วัฒนธรรม

กลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลเหล่านี้ได้นำเอาประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาการก่อสร้างอันเป็นเอกลักษณ์มาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและบริบททางสังคมของไทยส่งผลให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างลักษณะความเป็นจีนกับเทคนิคและวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น โดยเฉพาะพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตคลองสานและเขตสัมพันธวงศ์ ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญและที่ตั้งของชุมชนชาวจีน (แวววิเชียร อภิชาติวรพันธุ์, 2550: 80) บ้านจีนดั้งเดิมในพื้นที่ดังกล่าวจึงมีการออกแบบให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศเขตร้อนชื้น เช่น การจัดผังเพื่อการระบายอากาศและรับแสงธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังมีการตกแต่งด้วยลวดลายแกะสลักไม้และปูนปั้นแบบจีนที่แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวและการหลอมรวมทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลากว่า 200 ปีที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเส้นทางการคมนาคมจากทางน้ำสู่ทางบก ส่งผลให้บ้านจีนจำนวนมากเผชิญกับปัญหาความเสื่อมโทรม ถูกทิ้งร้าง หรือถูกรื้อถอน แม้ว่าบางแห่งจะได้รับการปรับปรุง ซ่อมแซม หรือปรับเปลี่ยนการใช้สอยแต่หลายกรณีกลับเป็นการต่อเติมที่ขัดต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิม จนนำไปสู่การลดทอนคุณค่า (value) และความแท้ (authenticity) ของอาคาร

งานวิจัยที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะทางสถาปัตยกรรมจีนในกรุงเทพฯ (สุสดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, 2525; แวววิเชียร อภิชาติวรพันธุ์, 2550) รวมถึงการจำแนกประเภทและการประเมินคุณค่าของบ้านจีนในพื้นที่เฉพาะ (พิเชฐ ธิดา, 2560; เศรษฐพงษ์ จงสงวน, 2547) แต่ยังขาดการศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและการใช้สอยที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคุณค่าของอาคาร ตลอดจนการประเมินความแท้ของมรดกทางสถาปัตยกรรมในมิติที่หลากหลาย

จากที่กล่าวมาข้างต้น บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาและวิเคราะห์คุณค่าของบ้านจีนดั้งเดิม 2) วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและการใช้งานที่เกิดขึ้น และ 3) เสนอแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมเพื่อรักษาคุณค่าและสร้างความยั่งยืนให้แก่บ้านจีนดั้งเดิมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

บ้านจีนดั้งเดิมนับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และความสัมพันธ์ทางสังคมจากการมีอายุมาอย่างยาวนาน การศึกษามรดกประเภทนี้จำเป็นต้องมีการประเมินทั้งคุณค่า (value) และความแท้ (authenticity) โดยอาศัยแนวทางสากลร่วมกับการวิเคราะห์สถาปัตยกรรมประเภทบ้านพักอาศัยเพื่อทำความเข้าใจลักษณะของบ้านจีนที่ได้รับอิทธิพลมาจากต้นแบบในประเทศจีน กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ หลักการประเมินคุณค่าและความแท้ตามหลักการอนุรักษ์สากล หลักการวิเคราะห์สถาปัตยกรรมประเภทบ้านพักอาศัย และลักษณะบ้านจีนดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบ

- หลักการประเมินคุณค่าและความแท้ตามหลักการอนุรักษ์สากล

การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรักษาคุณค่า ซึ่งคุณค่าเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ตามปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ดังนั้นก่อนกำหนดแนวทางการอนุรักษ์จึงควรมีการประเมินคุณค่าของมรดกนั้นอย่างรอบด้าน ฟีลเดน (Feilden) (1994) เสนอให้แบ่งการพิจารณาคุณค่าออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1) คุณค่าด้านจิตใจ เช่น

ความรู้สึกและความทรงจำ 2) คุณค่าด้านวัฒนธรรม เช่น ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และสถาปัตยกรรม และ 3) คุณค่าด้านการใช้งาน เช่นประโยชน์ใช้สอยทางสังคมและเศรษฐกิจ

นอกจากการประเมินคุณค่าอย่างรอบด้านแล้วยังจำเป็นต้องพิจารณาการประเมินความแท้ในมิติต่าง ๆ ด้วย โดยพิธีสารฮอยอันสำหรับการปฏิบัติการอนุรักษ์ที่ดีในเอเชีย (Hoi-An Protocols for Best Conservation Practice in Asia) ได้เสนอการจำแนกความแท้ออกเป็น 4 มิติ ได้แก่ 1) ความแท้ด้านสถานที่ตั้งและสภาพแวดล้อม 2) ความแท้ด้านรูปทรงและการออกแบบ 3) ความแท้ด้านการใช้งานและประโยชน์ใช้สอย และ 4) ความแท้ด้านคุณค่าเชิงนามธรรม (Australia ICOMOS, 2013; UNESCO et al., 2011) การประเมินคุณค่าและความแท้ดังกล่าวเป็นกรอบแนวคิดหลักที่ใช้ในการศึกษาบ้านจีนดั้งเดิมในการวิจัยนี้

- หลักการวิเคราะห์สถาปัตยกรรมประเภทบ้านพักอาศัย

การทำความเข้าใจคุณลักษณะของบ้านจีนดั้งเดิมจำเป็นต้องอาศัยกรอบแนวคิดในการศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทบ้านพักอาศัยในภาพรวม เพื่อนำมาใช้เป็นต้นแบบในการกำหนดกรอบการพิจารณาลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านจีนดั้งเดิม งานวิจัยของศาสตราจารย์กิตติคุณ ผุสดี ทิพทัส และรองศาสตราจารย์ มานพ พงศทัต เรื่อง “บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2525)” ถือเป็นกรอบแนวคิดที่เหมาะสม เนื่องจากเป็นการศึกษาที่บูรณาการทั้งข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ร่วมกับการวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพของบ้านพักอาศัยในกรุงเทพฯ โดยอ้างอิงจากเอกสาร ประกอบกับการสำรวจภาคสนามบ้านที่ยังปรากฏอยู่ การศึกษาดังกล่าวนำการวิเคราะห์รูปแบบ องค์ประกอบ รวมไปถึงอิทธิพลที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสถาปัตยกรรมประเภทนี้ (ผุสดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, 2525)

จากงานวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยได้ประยุกต์กรอบการวิเคราะห์เพื่อใช้พิจารณาลักษณะของบ้านจีนดั้งเดิม โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเด็นสำคัญ ได้แก่

1) ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมโดยรอบ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เข้าใจบริบทซึ่งมีอิทธิพลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม ได้แก่ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ เส้นทางการคมนาคม และข้อกำหนดทางกฎหมาย

2) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นการอธิบายวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านตัวอาคาร โดยสามารถพิจารณาเป็นหลายประเด็นย่อย ได้แก่ รูปทรงและองค์ประกอบอาคารที่เป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอยที่บ่งบอกความสัมพันธ์ของพื้นที่ตลอดจนโครงสร้างและวัสดุที่สะท้อนเทคโนโลยีและเทคนิคการก่อสร้าง

การพิจารณาประเด็นทั้งสองจึงเป็นกรอบสำคัญที่ใช้ในการประเมินคุณค่าตลอดจนทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะของบ้านจีนดั้งเดิมได้อย่างเป็นระบบและครอบคลุม

- ลักษณะบ้านจีนดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบ

เพื่อให้เข้าใจถึงที่มาและคุณค่าของบ้านจีนดั้งเดิมในประเทศไทยจำเป็นต้องอ้างอิงลักษณะสถาปัตยกรรมบ้านจีนดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบจากประเทศจีน โดยอาศัยจากแนวคิดของโรนัลด์ จี. แนปปี้ (Ronald G. Knapp) ซึ่งระบุว่าสถาปัตยกรรมที่พักอาศัยของชาวจีนมีความหลากหลายตามบริบททางภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ และวัฒนธรรม อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะในด้านการจัดวางผังและลำดับชั้นในการเข้าถึงพื้นที่ (Knapp, 1999) ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกบ้านจีนดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบออกเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่

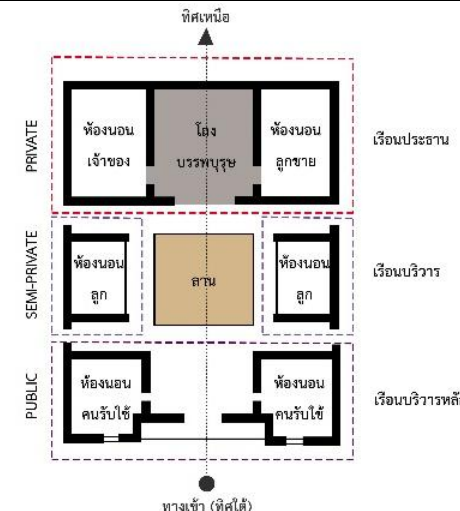
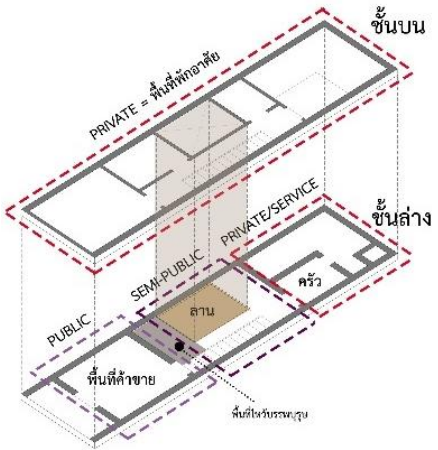
1) บ้านล้อมลาน แบบซือเหอหยวน (Siheyuan) หรือเรือนสี่ประธาน เป็นรูปแบบบ้านพื้นฐานของชาวจีนที่มีมานานกว่า 3,000 ปี ลักษณะโดยรวมเป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัสประกอบด้วยอาคาร 3-4 หลังเรียงตัวล้อมรอบลานกลางบ้าน (courtyard) ผังอาคารมีกวางตามแนวแกนเหนือ-ใต้ โดยเน้นความสมมาตรและให้ความสำคัญกับการจัดลำดับชั้นในการเข้าถึงพื้นที่ (hierarchy of spaces) โดยเริ่มจากพื้นที่สาธารณะ (public zone) ที่มีอยู่บริเวณทางเข้าหลัก ถัดเข้ามาเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ (semi-private zone) สำหรับแขก และพื้นที่ด้านในสุดที่เป็นพื้นที่ส่วนตัว (private

zone) มักจะเป็นห้องที่มีความสำคัญสูงสุดของอาคาร เช่น ห้องนอน หรือห้องไว้บรรพบุรุษ โครงสร้างของบ้านล้อมลานส่วนใหญ่เป็นการก่ออิฐถือปูน ใช้วัสดุหลัก ได้แก่ ปูนสอ อิฐ ดิน และไม้ โดยไม้เป็นวัสดุหลักของโครงสร้างหลังคาที่เชื่อมต่อกันด้วยเทคนิคการเข้าลิ้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา (แนววิเชียร อภิชาติวรพันธุ์, 2550; เศรษฐพงษ์ จงสวน, 2547)

2) **ตึกแถว** เป็นบ้านพักอาศัยที่ผสมผสานกับการประกอบธุรกิจ โดยสร้างต่อกันเป็นแถวยาว มีลักษณะหน้าแคบแต่ลึก เพื่อใช้ประโยชน์จากที่ดินได้อย่างคุ้มค่า อาคารมักสูง 2-3 ชั้น การจัดผังภายในแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ส่วนหน้า (public zone) พื้นที่ค้าขาย หรือทำธุรกิจที่ชั้นล่าง ส่วนกลาง (semi-public zone) พื้นที่รับแขกหรือลานกลางช่วยเพิ่มแสงธรรมชาติและการระบายอากาศ และส่วนหลัง (private/service zone) พื้นที่ส่วนตัว เช่น ห้องครัว ห้องน้ำ และพื้นที่บริการอื่น ๆ ส่วนพื้นที่ชั้นบนมักเป็นพื้นที่ส่วนตัว (private zone) เช่น ห้องนอน หรือที่พักอาศัยของเจ้าของบ้าน ตึกแถวมีโครงสร้างเป็นผนังก่ออิฐถือปูน โดยใช้วัสดุ เช่น ปูนสอ อิฐ ดิน และใช้ไม้เป็นวัสดุหลักในโครงสร้างหลังคา มุงด้วยกระเบื้องดินเผา เช่นเดียวกับบ้านล้อมลาน (วารุณี หวัง, 2558; Cushman, 1991)

จากข้อมูลข้างต้นผู้วิจัยได้สรุปลักษณะบ้านจีนดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบของบ้านล้อมลานและตึกแถวในตาราง 1 ดังนี้

ตาราง 1 สรุปลักษณะสถาปัตยกรรมบ้านจีนดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบ

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม	รูปแบบบ้านจีนดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบ	
	บ้านล้อมลาน	ตึกแถว
ที่ตั้ง	ตั้งอยู่ในพื้นที่กว้างบริเวณชานเมือง หรือใกล้เส้นทางคมนาคมหลัก พื้นที่รอบบ้านเป็นสวน หรือลาน	ตั้งอยู่บนถนนสายหลัก ย่านการค้า ในทำเลที่เข้าถึงง่าย เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการค้าขาย
ผังอาคาร	 อาคารชั้นเดียว รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประกอบด้วยอาคาร 3-4 หลังล้อมรอบลานกลาง มีเรือนประธานและเรือนบริวาร โอบล้อมด้วยกำแพง จัดผังสมมาตรตามแนวแกนเหนือ-ใต้ ทางเข้าหลักอยู่ทางทิศใต้ เป็นพื้นที่ส่วนสาธารณะ ขณะที่พื้นที่ด้านในสุดเป็นพื้นที่ส่วนตัวและห้องสำคัญของบ้าน	 อาคารสูง 2-3 ชั้น หน้าแคบแต่ลึก ชั้นล่างเป็นพื้นที่ค้าขาย ชั้นบนเป็นที่พักอาศัย ผังแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนหน้า สำหรับค้าขายและกิจกรรมสาธารณะ ส่วนกลาง สำหรับรับแขก หรือลานกลาง และส่วนหลัง สำหรับพื้นที่บริการ เช่น ห้องครัว หรือห้องน้ำ ส่วนพื้นที่ชั้นบนเป็นพื้นที่ส่วนตัว การวางทางเข้าหลักมักอยู่ด้านหน้าติดถนน
การใช้สอย	ที่พักอาศัย	ที่พักอาศัยและประกอบธุรกิจ
พื้นที่ไว้บรรพบุรุษ	พื้นที่ไว้บรรพบุรุษอยู่ด้านในสุดของตัวบ้าน เป็นพื้นที่ส่วนตัวและสำคัญที่สุด	พื้นที่ไว้บรรพบุรุษมักตั้งอยู่บริเวณพื้นที่รับแขกชั้นล่าง เพื่อความสะดวกในการเข้าถึง
โครงสร้างและวัสดุ	โครงสร้างก่ออิฐถือปูน วัสดุที่ใช้ ได้แก่ ปูนสอ อิฐ ดิน โครงสร้างหลังคาใช้ไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินเผา	โครงสร้างก่ออิฐถือปูน วัสดุที่ใช้ ได้แก่ ปูนสอ อิฐ ดิน โครงสร้างหลังคาใช้ไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินเผา
การเข้าถึง	การเข้าถึงมีการจัดลำดับชั้นชัดเจน เริ่มจากเรือนบริวารหลัก (พื้นที่สาธารณะ) ถัดมาเป็นเรือนบริวารรอง (พื้นที่กึ่งส่วนตัว) และไปสู่เรือนประธานด้านในสุด (พื้นที่ส่วนตัว) ตามลำดับ	การเข้าถึงมีการจัดลำดับชั้นชัดเจน โดยชั้นล่างประกอบด้วยพื้นที่สาธารณะ กึ่งสาธารณะ และพื้นที่บริการ ส่วนชั้นบนเป็นพื้นที่ส่วนตัว

ที่มา: ผู้วิจัย, 2568

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ที่ใช้แนวทางการศึกษาแบบกรณีศึกษา (case study) ประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญดังนี้

การศึกษาเอกสาร (Documentary research) ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวจีน รูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านจีนในประเทศไทย และหลักการอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรมเพื่อนำมาสร้างกรอบแนวคิดสำหรับการประเมินคุณค่า

การเลือกกรณีศึกษา (Case study selection) เกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษาประกอบด้วย ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนรูปแบบสถาปัตยกรรมยุคแรกของการตั้งถิ่นฐาน สภาพความสมบูรณ์ของอาคารที่เอื้อต่อการศึกษา และสถานะการใช้งาน อาคารยังคงได้รับการใช้งานแสดงถึงการปรับตัวต่อบริบทในปัจจุบัน ทั้งนี้ ได้เลือกกรณีศึกษา 4 แห่ง ได้แก่

- บ้านโรงน้ำปลาทั้งวันฮะ อาคารได้รับการใช้สอยปรับการใช้สอยเป็นพิพิธภัณฑ์และผ่านการซ่อมแซมตามสมควร
- บ้านโปะเกี อาคารยังคงถูกใช้งานบางส่วนและได้รับการซ่อมแซมบางส่วน
- บ้านรัชต์บริรักษ์ อาคารยังคงมีการใช้งาน ถูกปรับเปลี่ยนการใช้สอย และได้รับการซ่อมแซมบางส่วน
- บ้านเอ็งฮอกตอง อาคารถูกดัดแปลงใหม่เพื่อการใช้งานเชิงพาณิชย์

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field data collection) ดำเนินการสำรวจภาคสนาม (field survey) และการบันทึกภาพถ่าย เพื่อเก็บข้อมูลทางกายภาพและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนเก็บข้อมูลเรื่องประวัติความเป็นมาการใช้งาน และปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงของอาคารแต่ละหลัง

การวิเคราะห์ข้อมูล (Data analysis) ประกอบด้วยข้อมูล 3 ด้าน ได้แก่

- การวิเคราะห์คุณค่า ประเมินคุณค่าของอาคารตามแนวคิดของ International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) และอ้างอิงลักษณะสถาปัตยกรรมจีน ครอบคลุมคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ
- การวิเคราะห์ความแท้ ประเมินความแท้ของอาคารตามเอกสาร Nara Document on Authenticity (International Council on Monuments and Sites [ICOMOS], 1994) โดยพิจารณาด้านรูปลักษณ์และการออกแบบ วัสดุการใช้งาน และประเพณี
- การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง ศึกษาปัจจัยและลักษณะการเปลี่ยนแปลงทั้งเชิงกายภาพ (การรื้อถอน การต่อเติม และการซ่อมแซม) และเชิงการใช้งาน เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงกับการสูญเสียคุณค่า

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและการเปลี่ยนแปลงของบ้านจีนในกรุงเทพฯ

การอพยพครั้งใหญ่ของชาวจีนเข้าสู่สยามตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 (รุ่ง สุจินต์กุล, 2542: 1) นำไปสู่การตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่ดังกล่าวมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างสถาปัตยกรรมบ้านจีนในกรุงเทพฯ ที่แสดงถึงการผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมจีนที่เป็นต้นแบบกับสภาพแวดล้อมใหม่ โดยสามารถจำแนกการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงได้ 4 ประเด็นสำคัญ ได้แก่

ที่ตั้งและสภาพแวดล้อม บ้านจีนส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองสายสำคัญ โดยวางผังให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการค้าขายทางน้ำ เช่น การมีท่าเรือส่วนตัวเพื่อการคมนาคมและขนส่งสินค้า อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและสังคมของเมืองทำให้บทบาทของการคมนาคมทางน้ำซึ่งเคยเป็นการคมนาคมหลักลดลงส่งผลให้บ้านจีนหลายหลังถูกทิ้งร้าง หรือถูกรื้อถอน

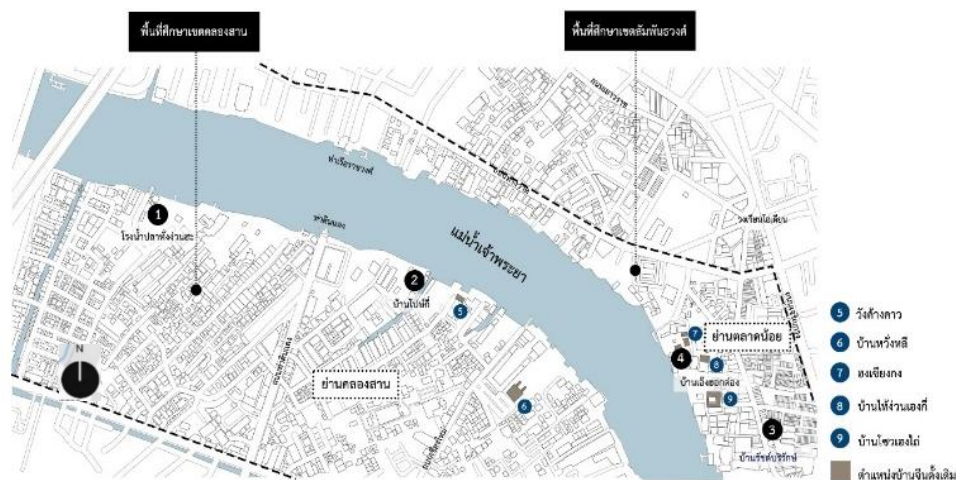
รูปทรงและองค์ประกอบ อาคารได้รับการปรับให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศแบบร้อนชื้น โดยใช้ช่องเปิดขนาดใหญ่และระเบียงที่หันหน้าสู่แม่น้ำเพื่อช่วยระบายอากาศ แต่ในปัจจุบัน การปรับใช้เชิงเศรษฐกิจทำให้บ้านจีนหลายหลังเกิดการต่อเติมหรือรื้อถอนองค์ประกอบเหล่านี้ ส่งผลต่อการสูญเสียคุณค่าและความแท้ทางสถาปัตยกรรม

ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย บ้านจีนที่ตั้งริมแม่น้ำและคลองสายหลักยังคงสะท้อนการวางผังอาคารตามแบบบ้านจีนที่เป็นต้นแบบ โดยเฉพาะลำดับชั้นในการเข้าถึง แต่ได้ปรับประยุกต์พื้นที่ภายในเพื่อรองรับทั้งการพักอาศัยและการประกอบธุรกิจภายในอาคารเดียวกัน การปรับเปลี่ยนเช่นนี้สะท้อนการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงคุณค่าของอาคาร

โครงสร้างและวัสดุ โครงสร้างหลักของบ้านจีนดั้งเดิมในกรุงเทพฯ เป็นผนังรับน้ำหนักก่ออิฐถือปูน โดยมีการใช้วัสดุท้องถิ่น เช่น ไม้สัก เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพอากาศภูมิอากาศในประเทศไทย การเลือกใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นทำให้บ้านจีนมีความยืดหยุ่นในการบำรุงรักษาและซ่อมแซม แต่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการสูญเสียคุณค่า หากการซ่อมนั้นไม่ได้คำนึงถึงการรักษาวัสดุและองค์ประกอบเดิม

การวิเคราะห์กรณีศึกษา

จากการสำรวจภาคสนามเบื้องต้น พบว่า มีบ้านจีนดั้งเดิมบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในเขตคลองสานและเขตสัมพันธวงศ์ จำนวน 9 หลัง โดยได้คัดเลือกบ้านจีนดั้งเดิมจำนวน 4 หลัง ได้แก่ บ้านโรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะ บ้านโปะเกี บ้านรัชต์-บริรักษ์ และบ้านเอ็งฮอกตอง มาเป็นกรณีศึกษาเพื่อวิเคราะห์ในประเด็นสำคัญ ได้แก่ ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมโดยรอบ รูปทรงและองค์ประกอบอาคาร ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย รวมถึงโครงสร้างและวัสดุ จากนั้นจะนำข้อมูลที่ได้มาประเมินคุณค่า ความแท้ และการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการสูญเสียคุณค่าของบ้านจีนดั้งเดิม

ภาพ 1 แผนที่แสดงตำแหน่งบ้านจีนดั้งเดิมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตคลองสานและเขตสัมพันธวงศ์

ที่มา: ดัดแปลงจากแผนที่เมืองรวมกรุงเทพฯ พ.ศ. 2567 ของ กรมโยธาธิการและผังเมือง, 2567

ภาพ 2 บ้านจีนดั้งเดิมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตคลองสานและเขตสัมพันธวงศ์ (บน) บ้านจีนที่ได้คัดเลือกเป็นกรณีศึกษา

ที่มา: ผู้วิจัย, สิงหาคม 2567

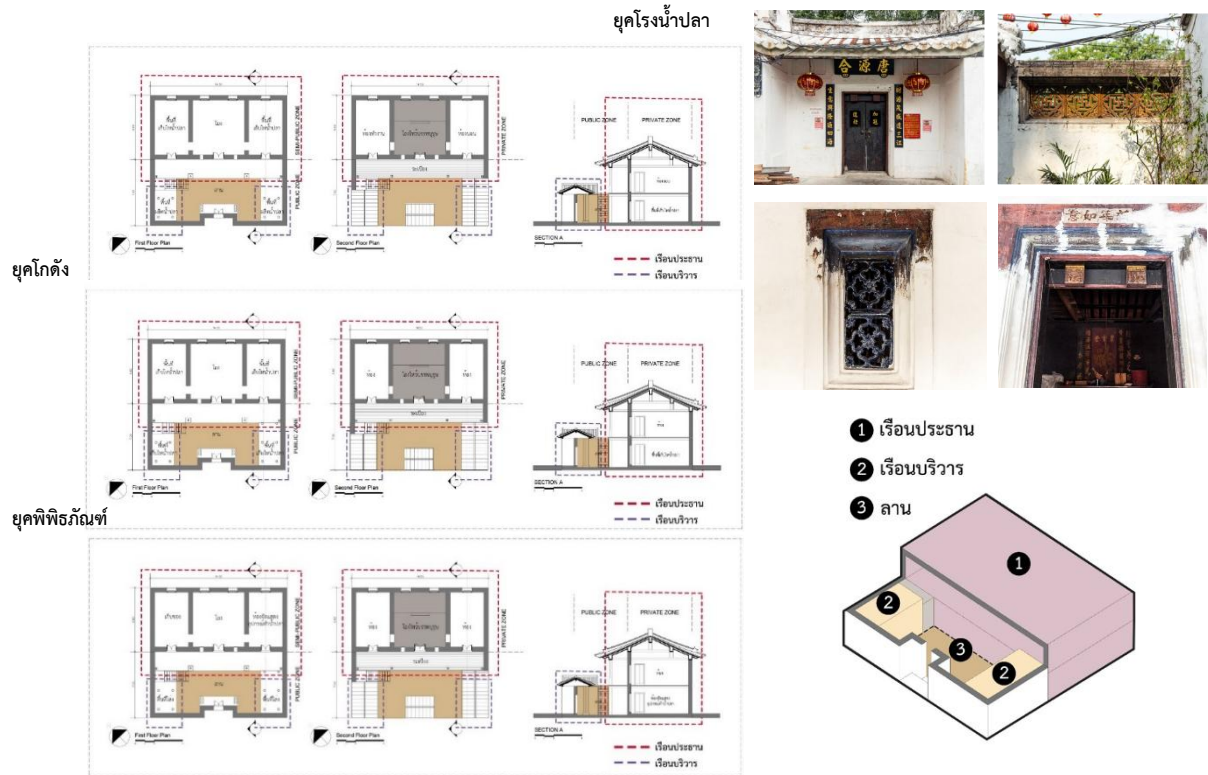
กรณีศึกษาที่ 1 : โรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะ

โรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะตั้งอยู่สุดซอยสมเด็จเจ้าพระยา 3 เขตคลองสาน กรุงเทพฯ มีอายุราว 200 ปี สร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ถึงต้นรัชกาลที่ 3 เดิมเป็นที่พักอาศัย ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 นายไฉ่ซิงได้เช่าบ้านหลังนี้เพื่อใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและโรงงานผลิตน้ำปลา ภายหลังธุรกิจได้ย้ายฐานการผลิตไปที่จังหวัดสมุทรสงคราม อาคารถูกใช้เป็นโกดังเก็บสินค้า ก่อนจะได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ระหว่างปี พ.ศ. 2560–2562 ปัจจุบัน โรงน้ำปลาได้ยุติกิจการแล้ว และอาคารได้รับการปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่จัดแสดงประวัติความเป็นมาของโรงน้ำปลา โดยมีทายาทรุ่นที่ 3 เป็นผู้ดูแล

- **ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมโดยรอบ** โรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะตั้งอยู่ติดกับศาลเจ้ากวนอูและอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ แต่เดิมใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางคมนาคมและขนส่งหลัก โดยมีท่าเรือหน้าศาลเจ้า แต่ในปี พ.ศ. 2472 เจ้าของที่ดินได้สร้างเรือนไม้ปิดกั้นทางออกสู่แม่น้ำ ทำให้ต้องซื้อเรือนไม้ริมน้ำเพื่อใช้เป็นทางออกใหม่ ในปัจจุบัน เรือนไม้ดังกล่าวได้รับการปรับปรุงเป็นร้านกาแฟชื่อ "บ้านอางอามา"

- **รูปทรงและองค์ประกอบอาคาร** โรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะประกอบด้วยอาคารหลัก 3 หลังวางล้อมลานกลางบ้าน โดยมีลักษณะสถาปัตยกรรมจีนขนาดเล็กที่เรียกว่า "เหยี่ยวฮั่ว" หรือ "เสื่อลงภูเขา" สื่อถึงผังบ้านที่มีลักษณะเหมือนเสื่อกำลังลงจากเขา โดยมีซุ้มประตูเป็นสิริระและปาก ส่วนเรือนบริวารเปรียบเสมือนขา อาคารได้รับการออกแบบอย่างสมมาตรมีช่องแสงเป็นกระเบื้องปูจีนสีน้ำเงิน การบูรณะซ่อมแซมที่ผ่านมามีการใช้วัสดุที่ใกล้เคียงกับของเดิมแต่สามารถแยกความแตกต่างระหว่างวัสดุเก่าและใหม่ได้อย่างชัดเจน (ดูภาพ 3)

- **ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย** โรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะมีองค์ประกอบผังหลักเป็นแบบบ้านสามหลังล้อมลานหรือชานหอย่วน ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมจีนที่เน้นความสมดุลประกอบด้วยเรือนประธานสูงสองชั้นตั้งอยู่ตรงกลาง และเรือนบริวารขนานข้างด้านซ้ายและขวา จัดวางอย่างสมมาตรตามแกนกลางของอาคาร

ภาพ 3 (ซ้าย) ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย (ขวา) องค์ประกอบของโรงน้ำปลาทั้ง่วนฮะ
ที่มา: ผู้วิจัย

การจัดการพื้นที่ใช้สอยแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ 1) ยุคโรงน้ำปลา เรือนประธานชั้นล่างเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะสำหรับธุรกิจ ชั้นบนเป็นที่พักอาศัยและห้องไหว้บรรพบุรุษ เรือนบริวารใช้ผลิตและขนส่งน้ำปลา 2) ยุคโกดัง เรือนประธานชั้นล่างและเรือนบริวารถูกใช้เป็นที่เก็บโห ส่วนชั้นบนถูกปล่อยว่าง ยกเว้นห้องไหว้บรรพบุรุษที่ยังคงอยู่ และ 3) ยุคพิพิธภัณฑ (ปัจจุบัน) เรือนประธานชั้นล่างปรับไปเป็นพื้นที่จัดแสดงชั้นบนไม่เปิดให้เข้าชม ส่วนเรือนบริวารใช้เป็นพื้นที่อนุสาวรีย์

- **โครงสร้างและวัสดุ** โครงสร้างหลักเป็นผนังก่ออิฐถือปูน หนาประมาณ 40 ซม. หลังคาของเรือนประธานมีความซับซ้อนกว่าเรือนบริวาร เนื่องจากต้องการความโปร่งโล่งจึงใช้ระบบช่อไม้ซ้อนชั้นและเสาดั้ง ส่วนหน้าจั่วตกแต่งด้วยปูนปั้นและสันหลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา วัสดุหลักที่ใช้ คือ ปูนสอ อิฐ ดิน ไม้สัก และแผ่นพื้นปูนบางส่วนนำเข้ามาจากประเทศจีน

กรณีศึกษาที่ 2 : บ้านโป่งกี้

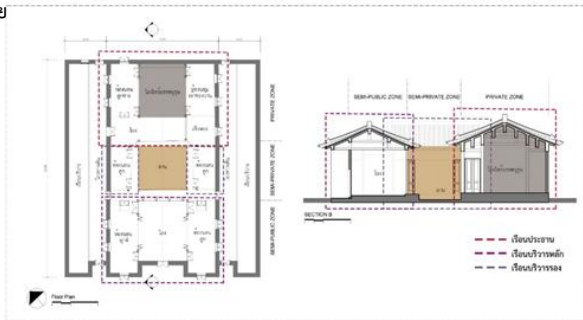
บ้านโป่งกี้ตั้งอยู่ที่ถนนท่าดินแดง 16 เขตคลองสาน กรุงเทพฯ เป็นบ้านประจำตระกูลโพธิ์ยานนท์ มีอายุกว่า 150 ปี สร้างขึ้นโดยเจ้าสัวหล่อแซในสมัยรัชกาลที่ 3 ถือเป็นบ้านล้อมลานแบบจีนแต่จั่วหลังแรก ๆ ของกรุงเทพฯ เดิมใช้เป็นที่พักอาศัยแต่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 เป็นต้นมา ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นศูนย์รวมของตระกูลในการประกอบพิธีไหว้บรรพบุรุษในเทศกาลสำคัญ

- **ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมโดนรอบ** บ้านโป่งกี้ตั้งอยู่ในย่านการค้าเก่าแก่ของชาวจีนบริเวณคลองสาน-ท่าดินแดง เดิมทีบ้านหันหน้าออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อสะดวกต่อการคมนาคมและการขนส่งสินค้าแต่เมื่อถนนเข้ามามีบทบาทมากขึ้น การเข้า-ออกหลักของบ้านจึงเปลี่ยนจากทางน้ำมาเป็นทางด้านหลังบ้านที่ติดถนน

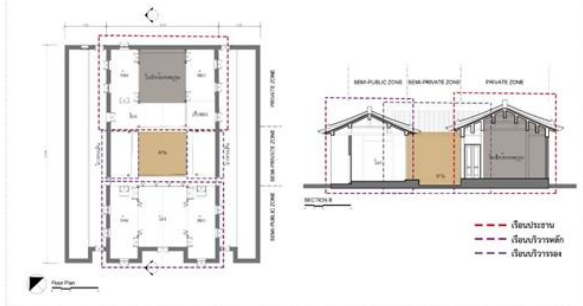
- **รูปทรงและองค์ประกอบอาคาร** บ้านโป่งกี้เป็นบ้านจีนแบบ “สี่เตี่ยมกิม” หรือบ้านสี่จั่ว ตามแบบชาวแต้จิ๋ว ลักษณะเป็นอาคาร 4 หลังล้อมลาน จัดวางอย่างสมมาตร จุดเด่นอยู่ที่หลังคาทรงจั่วแบบอานม้าที่มีสันโค้งเล็กน้อย และหน้าจั่วตกแต่งปูนปั้นเป็นสัญลักษณ์ธาตุห้า ภายในมีการตกแต่งที่เน้นความประณีต เช่น การแกะสลักช่อแป และค้ำยัน พร้อมปูนปั้นนูนต่ำลายมังกร ประติมากรรมขนาดใหญ่ทำจากไม้เนื้อแข็ง พร้อมช่องฉลุลายพรรณไม้และลายจีนเพื่อรับแสงธรรมชาติ

- **ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย** บ้านโพธิ์ก็มีผังแบบช่อหอย่วน หรือบ้านล้อมลาน 4 ด้าน ประกอบด้วย เรือนประธานและเรือนบริวาร 4 หลัง จัดวางแบบสมมาตรตามแกนกลาง

ยุคที่อยู่อาศัย

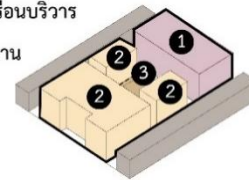
ยุคไหว้บรรพบุรุษ

① เรือนประธาน

② เรือนบริวาร

③ ลาน

ภาพ 4 (ซ้าย) ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย (ขวา) องค์ประกอบของบ้านโพธิ์

ที่มา: ผู้วิจัย

การจัดการพื้นที่ใช้สอยแบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา ได้แก่ 1) ยุคที่อยู่อาศัย บ้านถูกจัดพื้นที่ตามลำดับความเป็นส่วนตัวแบบ บ้านจีนดั้งเดิม เรือนประธานใช้เป็นพื้นที่ส่วนกลางและส่วนตัว (ห้องไหว้บรรพบุรุษ ห้องนอน) เรือนบริวารหลักเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะสำหรับแขกและคนรับใช้ ส่วนเรือนบริวารรองเป็นพื้นที่กึ่งส่วนตัวสำหรับลูกหลาน 2) ยุคไหว้บรรพบุรุษ (ปัจจุบัน) บ้านถูกใช้เป็นศูนย์รวมสำหรับพิธีไหว้บรรพบุรุษประจำปี โดยเรือนประธานยังคงใช้ประกอบพิธี ขณะที่เรือนบริวารทั้งสองถูกปรับเป็นพื้นที่โล่ง หรือพื้นที่เอนกประสงค์

- **โครงสร้างและวัสดุ** โครงสร้างหลักเป็นผนังรับน้ำหนักก่ออิฐถือปูน หนาประมาณ 40 ซม. หลังคาเรือนประธานใช้ระบบโครงสร้างแบบ “ถ้ายเหลียง” ทำจากไม้สักมีการซ้อนซ้อน 3 ชั้นพร้อมงานแกะสลัก หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา

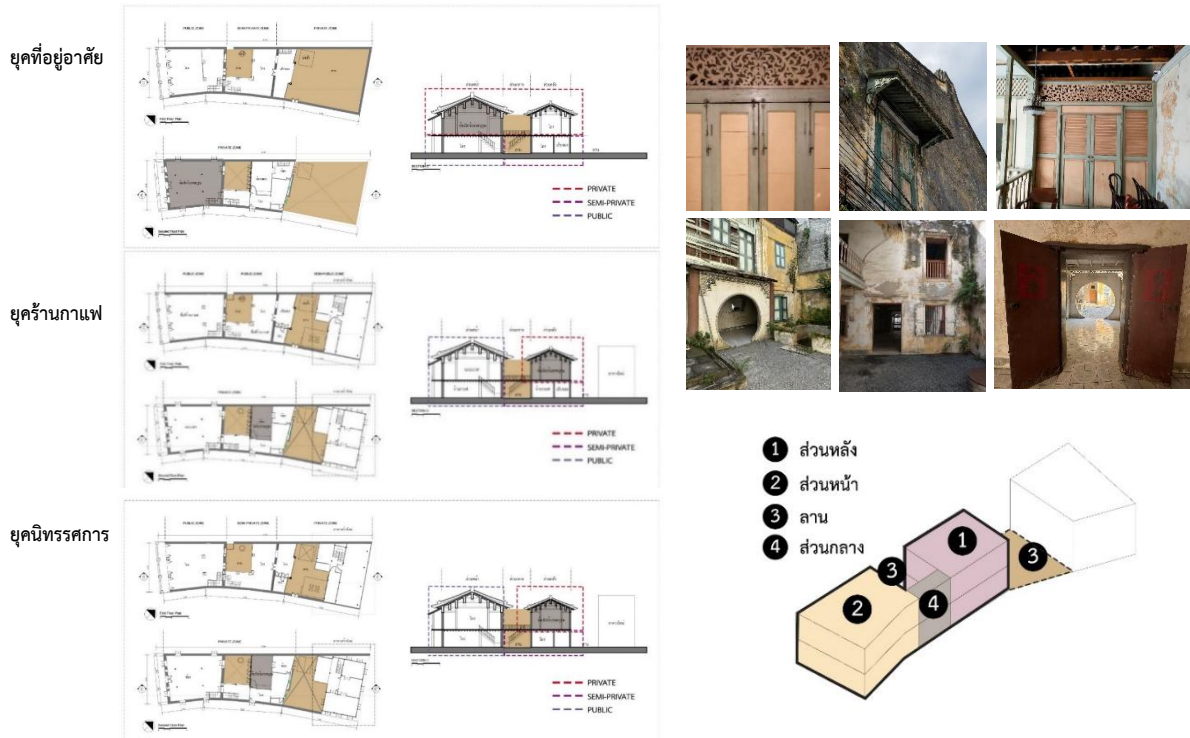
กรณีศึกษาที่ 3 : บ้านรัชต์บริรักษ์

บ้านรัชต์บริรักษ์ หรือ "บ้านเหลียวแล" เป็นตึกแถวจีน 2 ชั้น อายุกว่า 200 ปี ตั้งอยู่ในย่านตลาดน้อยสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เดิมเคยเป็นโรงงานผลิตเต้าเจี้ยวก่อนจะถูกทิ้งร้างนานกว่า 40 ปี ทำให้โครงสร้างโดยรวมยังคงสภาพเดิมได้ค่อนข้างสมบูรณ์ ปัจจุบันอาคารได้รับการปรับปรุงและใช้เป็นพื้นที่จัดนิทรรศการหลังจากที่เคยถูกใช้เป็นร้านกาแฟมาก่อน

- **ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมโดยรอบ** บ้านรัชต์บริรักษ์ตั้งอยู่ในย่านตลาดน้อย ซึ่งเป็นย่านการค้าที่เชื่อมโยงทั้งทางน้ำและทางบก เดิมอาคารหันหน้าออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาแต่เมื่อมีการตัดถนนพานิช 2 ซึ่งกลายเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก การเดินทางเข้าถึงพื้นที่จึงเปลี่ยนมาใช้ทางถนนเป็นหลัก ปัจจุบัน ย่านตลาดน้อยได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนการใช้สอยอาคารเก่า รวมทั้งมีการก่อสร้างอาคารสมัยใหม่ผสมผสานกับอาคารดั้งเดิมมากขึ้น

- **รูปทรงและองค์ประกอบอาคาร** บ้านรัชต์บริรักษ์เป็นตึกแถวจีน 2 ชั้นที่มีลักษณะหน้าแคบและลึก หลังคาทรงจั่ว ภายในมีองค์ประกอบที่โดดเด่น ได้แก่ ช่องแสงไม้ฉลุ ช่องวงกลมที่สื่อถึงสวรรค์ ประตูไม้บานเปิดคู่ และหน้าต่างไม้บานเปิดคู่ที่ทำจากไม้สักทอง โดยประตูบางบานมีการประดับตัวอักษรจีน ขณะที่หน้าต่างมีการใช้สีแตกต่างกัน

- **ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย** การจัดผังภายในแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ตามลำดับความเป็นส่วนตัวและการใช้งาน ได้แก่ ส่วนหน้า ส่วนกลาง และส่วนหลัง

ภาพ 5 (ซ้าย) ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย (ขวา) องค์ประกอบของบ้านรัชต์บริรักษ์

ที่มา: ผู้วิจัย

การจัดการพื้นที่ใช้สอยสามารถแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ 1) ยุคที่พักอาศัย อาคารส่วนหน้าชั้นล่างเป็นโรงโม่ ชั้นบนเป็นห้องบรรพบุรุษ ซึ่งต่างจากตึกแถวจีนทั่วไปที่มีกจัดห้องบรรพบุรุษไว้ชั้นล่าง อาคารส่วนหลัง ชั้นล่างใช้เป็นที่เก็บของ ส่วนชั้นบนเป็นห้องนอนของเจ้าบ้าน 2) ยุคร้านกาแฟ อาคารส่วนหน้าได้รับการปรับเปลี่ยนเป็นร้านกาแฟและแกลเลอรี โดยย้ายพื้นที่ไว้บรรพบุรุษไปยังอาคารส่วนหลังชั้นบน ซึ่งเดิมเป็นห้องนอน 3) ยุคนิทรรศการ (ปัจจุบัน) อาคารส่วนหน้าทั้งสองชั้นถูกปรับเป็นพื้นที่โล่งสำหรับจัดนิทรรศการ ขณะที่อาคารส่วนหลังยังคงพื้นที่ไว้บรรพบุรุษเช่นเดียวกับยุคร้านกาแฟ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการใช้งานในแต่ละยุค บ้านรัชต์บริรักษ์ยังคงรักษาผังตึกแถวจีนที่แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่ ส่วนหน้า ส่วนกลาง และส่วนหลัง

- **โครงสร้างและวัสดุ** โครงสร้างหลักเป็นแบบก่ออิฐถือปูน ผนังหนาประมาณ 40 ซม. หลังคาใช้โครงสร้างแบบถ้ำเหลียง วัสดุหลักที่ใช้ คือ ปูนสอและไม้สักทอง โดยไม้สักถูกใช้ทำในส่วนของประตู หน้าต่าง บันได และโครงสร้างหลังคา

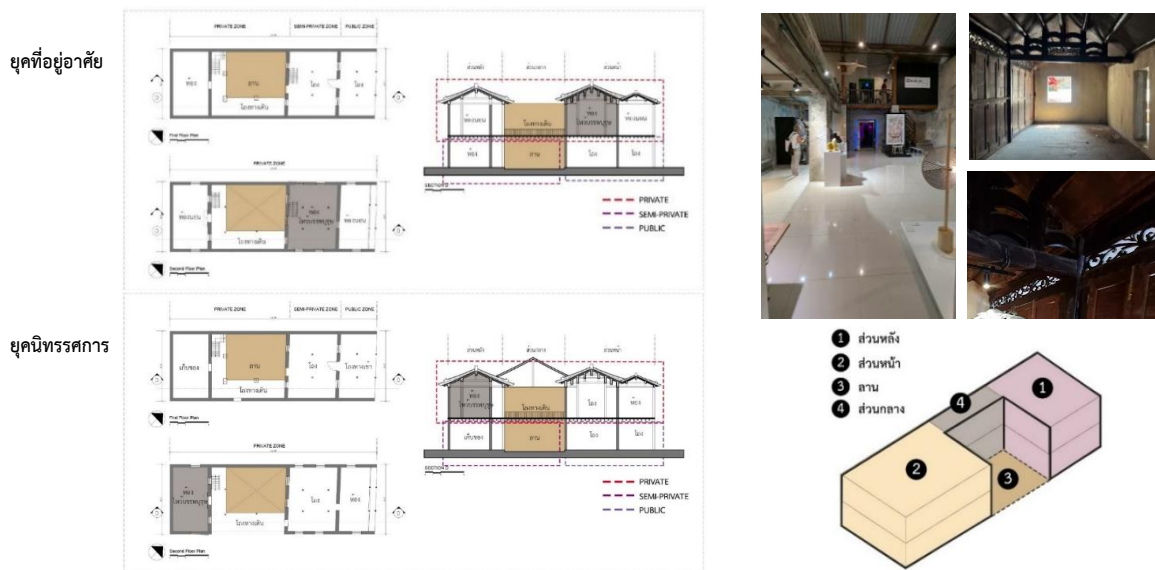
กรณีศึกษาที่ 4 : บ้านเอ็งฮอกตอง

บ้านเอ็งฮอกตอง หรือ "บ้านอยู่เย็นเป็นสุข" ตั้งอยู่ใกล้ศาลเจ้าโจวซือกงในย่านตลาดน้อยสร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 3 โดยนายตันจู หงี ต้นตระกูลตันติเวชกุล บ้านหลังนี้มีอายุราว 200 ปี เดิมใช้เป็นบ้านกลางสำหรับรวมญาติและไว้บรรพบุรุษ ภายหลังได้มอบให้มูลนิธิศาลเจ้าโจวซือกงดูแล โดยมีเงื่อนไขว่า ยังคงสามารถใช้เป็นสถานที่ไว้บรรพบุรุษได้ปีละ 2 ครั้ง ปัจจุบัน อาคารได้ถูกปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑ์บ้านจันทรมงคลเปิดให้เข้าสำหรับการจัดนิทรรศการ

- **ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมโดยรอบ** บ้านเืองฮอกต้องตั้งอยู่ในย่านตลาดน้อยใกล้กับศาลเจ้าโจวซือกง เดิมเป็นย่านการค้าทางเรือ แต่ปัจจุบันได้รับการฟื้นฟูให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมส่งผลให้บ้านเก่าหลายหลังได้รับการปรับปรุงและดัดแปลงไปเป็นร้านค้า ร้านอาหาร และสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ช่วยสร้างเศรษฐกิจชุมชนเวียนให้แก่ชุมชน

- **รูปทรงและองค์ประกอบอาคาร** บ้านเืองฮอกต้องเป็นตึกแถวเงินยุคแรกเริ่ม มีลักษณะหน้าแคบและยาวลึก เพื่อใช้พื้นที่อย่างคุ้มค่า ภายในมีการตกแต่งด้วยช่องแสงไม้ฉลุเหนือประตูบานเฟี้ยม อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบอาคารหลายส่วนถูกเปลี่ยนแปลงไป เช่น การเปลี่ยนหน้าต่างไม้เดิมเป็นช่องเปิดโล่ง และการเปลี่ยนพื้นชั้นล่างจากวัสดุเดิมไปเป็นปูนซีเมนต์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความแท้ของวัสดุดั้งเดิม

- **ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย** อาคารยังคงลักษณะการจัดผังตามแบบตึกแถวเงินดั้งเดิม โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วนหลักตามลำดับการใช้งานและความเป็นส่วนตัว ได้แก่ ส่วนหน้า ส่วนกลาง และ ส่วนหลัง

ภาพ 6 (ซ้าย) ผังอาคารและการจัดการพื้นที่ใช้สอย (ขวา) องค์ประกอบของบ้านเืองฮอกต้อง

ที่มา: ผู้วิจัย

การจัดการพื้นที่ใช้สอยสามารถแบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา ได้แก่ 1) ยุคที่พักอาศัย ส่วนหน้าชั้นล่างเป็นห้องโถงโล่ง ส่วนหน้าชั้นบนเป็นห้องบรรพบุรุษ ขณะที่ห้องนอนตั้งอยู่บริเวณส่วนหลังสุดของอาคาร 2) ยุคจัดนิทรรศการ (ปัจจุบัน) ส่วนหน้าชั้นล่างถูกปรับเป็นพื้นที่แสดงประวัติของบ้าน ส่วนหลังชั้นล่างใช้จัดแสดงข้าวของเครื่องใช้ และได้ย้ายห้องบรรพบุรุษไปไว้ที่ส่วนหลังชั้นบน ส่วนลานกลางบ้านที่เคยเป็นพื้นที่เปิดโล่ง ถูกติดตั้งหลังคาเพื่อป้องกันฝน ทำให้ในปัจจุบัน พื้นที่ทั้งหมดถูกใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์สำหรับการจัดนิทรรศการและเป็นที่พักของของศาลเจ้า

- **โครงสร้างและวัสดุ** โครงสร้างหลักเป็นการก่ออิฐถือปูน ผนังหนาประมาณ 40 ซม. หลังคาของห้องบรรพบุรุษเดิมใช้ระบบโครงสร้างแบบถ้ายเหลียง ที่ทำจากไม้สักทอง พร้อมงานแกะสลักลวดลายอย่างประณีต สะท้อนถึงฝีมือช่างและคติความเชื่อแบบจีน อย่างไรก็ตาม การรื้อถอนหน้าต่างดั้งเดิมในการซ่อมแซมครั้งใหญ่ ส่งผลให้คุณค่าและความแท้ของอาคารลดลงไป

ผลการวิเคราะห์คุณค่า ความแท้ และผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงจากกรณีศึกษา

จากการศึกษาบ้านจีนดั้งเดิมทั้ง 4 หลัง พบว่าสถาปัตยกรรมเหล่านี้สะท้อนคุณค่าและความแท้ในหลายมิติ อย่างไรก็ตาม คุณค่าและความแท้ดังกล่าวกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อการสูญเสียคุณค่า โดยวิเคราะห์ได้ดังนี้

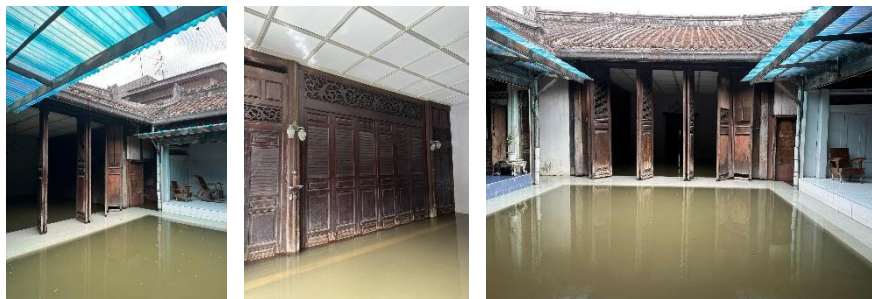
คุณค่าด้านประวัติศาสตร์และจิตวิญญาณ ผลจากการวิเคราะห์พบว่า บ้านทั้ง 4 หลังมีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์และจิตวิญญาณสอดคล้องกับกรอบแนวคิดของฟีลเดน (Feilden) (1994) กล่าวคือ บ้านจีนถือเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงการอพยพ การตั้งถิ่นฐาน และบทบาททางการค้าของชาวจีนในอดีต คุณค่าทางประวัติศาสตร์และคุณค่าทางจิตวิญญาณยังคงปรากฏอยู่อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในบ้านโรงน้ำปลาทั้งง่วนฮะ บ้านโปะกี้ และบ้านเอ็งฮอกตอง ที่ยังคงใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมไหว้บรรพบุรุษอย่างต่อเนื่อง (ดูภาพ 7)

ภาพ 7 (ซ้าย) ภาพแสดงพื้นที่ไหว้บรรพบุรุษ (ขวา) ภาพแสดงองค์ประกอบประตู หน้าต่าง และลวดลายแกะสลักบนโครงสร้างหลังคาที่ยังคงสภาพสมบูรณ์
ที่มา: ผู้วิจัย

คุณค่าด้านสถาปัตยกรรม เมื่อวิเคราะห์ลักษณะทางสถาปัตยกรรมตามกรอบแนวคิดของมุสตี ทิพทัส และ มานพ พงศทัต (2525) พบว่า บ้านทั้ง 4 หลัง ยังคงรักษาผังอาคารแบบบ้านล้อมลาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของแนปปี้ (Knapp) (1999) ที่ชี้ให้เห็นว่า ลานกลางบ้านเป็นองค์ประกอบสำคัญของบ้านจีนดั้งเดิม ทั้งนี้ บ้านทุกหลังยังคงรักษารูปแบบลานกลางบ้านที่ช่วยในการระบายอากาศและรับแสงธรรมชาติไว้ได้ ขณะที่บ้านโรงน้ำปลาทั้งง่วนฮะ บ้านโปะกี้ และบ้านรัชต์บริรักษ์ ยังเก็บรักษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่น เช่น ประตู หน้าต่าง และลวดลายแกะสลักบนโครงสร้างหลังคา (ดูภาพ 7) ซึ่งสะท้อนถึงความงามทางศิลปะแบบจีน

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การเสื่อมสภาพตามอายุของวัสดุ และปัญหาน้ำท่วมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาส่งผลให้ความแท้ด้านรูปทรงและการออกแบบลดลง ตัวอย่างเช่น บ้านโปะกี้มีโครงสร้างฐานของผนังและพื้นที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม (ดูภาพ 8) นอกจากนี้ การซ่อมแซมที่ไม่สอดคล้องกับวัสดุดั้งเดิม เช่น การใช้ปูนซีเมนต์ฉาบทับเสาไม้ของบ้านเอ็งฮอกตอง ยังเร่งให้เกิดการผุพังมากขึ้นและลดทอนความแท้ทางสถาปัตยกรรมลงอย่างมาก

ภาพ 8 แสดงสภาพอาคารของบ้านโป่งที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม

ที่มา: ผู้วิจัย

คุณค่าด้านการใช้งานและเศรษฐกิจ การปรับตัวเชิงเศรษฐกิจของบ้านจีนบางหลังสอดคล้องกับแนวคิดการรักษาคุณค่าด้านการใช้งาน เพื่อให้สามารถอนุรักษ์อาคารไว้ได้อย่างยั่งยืน ตัวอย่างเช่น บ้านโรงน้ำปลาทั้งวนฮะได้รับการปรับเปลี่ยนเป็นพิพิธภัณฑ์ส่งผลให้เกิดรายได้และกระตุ้นให้มีการดูแลรักษาอาคารอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางระบบคมนาคมทำให้การเข้าถึงของบ้านโป่งเปลี่ยนไปจากการสัญจรทางน้ำที่หน้าบ้านริมแม่น้ำ มาเป็นการเข้าทางถนนด้านหลัง ส่งผลให้คุณค่าและความแท้ด้านการใช้งานดั้งเดิมลดลง

สรุปผลจากการวิเคราะห์ จากการศึกษาคุณค่าและความแท้ของบ้านจีนดั้งเดิมทั้ง 4 หลังในกรณีศึกษา พบว่าสถาปัตยกรรมเหล่านี้ไม่ได้มีคุณค่าเพียงด้านประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงคุณค่าด้านจิตวิญญาณและคุณค่าทางเศรษฐกิจที่มีต่อผู้ครอบครองอาคารและชุมชน อย่างไรก็ตาม คุณค่าและความแท้ดังกล่าว กำลังเผชิญกับปัญหาหลายประการ ทั้งจากสภาพทางกายภาพที่เสื่อมโทรมตามกาลเวลา และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อการใช้งานและบทบาทของบ้านจีนในบริบทปัจจุบัน

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาในเรื่อง คุณค่าและความแท้ ของบ้านจีนดั้งเดิมในครั้งนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของฟีลเดน (Feilden) (1994) ที่ระบุว่า การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมจำเป็นต้องพิจารณาจากคุณค่าที่หลากหลายมิติ อย่างไรก็ตาม การวิจัยนี้ได้เพิ่มเติมองค์ความรู้โดยชี้ให้เห็นว่า “บ้าน” มิได้เป็นเพียงที่พักอาศัยแต่ยังสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นมาของครอบครัว ความเชื่อ และแบบแผนการปฏิบัติที่ถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น สิ่งเหล่านี้ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของคุณค่าทางจิตวิญญาณและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ในการเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาการของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านจีนที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง 4 หลัง สามารถตอบย้ำบทบาทสำคัญของชาวจีนที่ต้องพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจไทย อีกทั้งยังเป็นบ้านพักอาศัยที่มีอายุยืนยาวที่สุดกลุ่มหนึ่งในกรุงเทพฯ

การวิจัยยังชี้ให้เห็นประเด็นเรื่องการปรับเปลี่ยนการใช้งานอาคาร เช่น การปรับเปลี่ยนเป็นพิพิธภัณฑ์ ร้านค้า หรือพื้นที่กิจกรรมด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนดังกล่าวถือเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยรักษาคุณค่าและความแท้ของบ้านจีนในมิติการใช้งาน ขณะเดียวกันในบางกรณีการปรับใช้เชิงพาณิชย์ที่ขาดการคำนึงถึงคุณค่าดั้งเดิมกลับส่งผลกระทบต่ออาคารและลดทอนคุณค่าที่ควรได้รับการอนุรักษ์ ประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงการใช้งานนี้ยังไม่ได้มีการกล่าวถึงมากนักในงานวิจัยก่อนหน้านี้ที่ศึกษาเกี่ยวกับบ้านพักอาศัยที่มีคุณค่า

ในด้านปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของคุณค่าบ้านจีนดั้งเดิมนั้น ผลการศึกษาได้ตอบย้ำปัญหาการเสื่อมสภาพทางกายภาพจากน้ำท่วมริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325–2525) ของมุสตี ทิพทัส และมานพ พงศทัต (2525) ที่กล่าวถึงผลกระทบของสภาพแวดล้อมต่ออาคารโบราณ อย่างไรก็ตาม บทความนี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบเพิ่มเติมจากการเปลี่ยนระบบคมนาคม

จากทางน้ำสู่ทางบก การตัดถนน และการสร้างเขื่อนริมแม่น้ำ ซึ่งทำให้อาคารที่มีคุณค่าถูกลดทอนลงโดยขาดมาตรการป้องกัน และการสนับสนุนที่เหมาะสม นอกจากนี้ การซ่อมแซมที่ไม่เหมาะสมด้วยวัสดุสมัยใหม่ยังเป็นปัจจัยเร่งการเสื่อมสภาพ และเป็นประเด็นสำคัญที่ควรนำมาพิจารณาอย่างจริงจังในกระบวนการอนุรักษ์

ข้อเสนอแนะเพื่อการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน

จากประเด็นที่ได้วิเคราะห์ข้างต้น การอนุรักษ์บ้านจีนดั้งเดิมควรมุ่งเน้นการเสริมสร้างความรู้และความเข้าใจที่คำนึงถึงคุณค่าและความแท้เป็นสำคัญ การอนุรักษ์ควรเริ่มต้นจากการประเมินคุณค่าอย่างรอบด้าน เพื่อระบอบุคคลประกอบสำคัญที่สมควรถูกเก็บรักษา โดยเฉพาะผังบริเวณและลานกลางบ้านซึ่งถือเป็นหัวใจหลักทั้งในเชิงสถาปัตยกรรมและจิตวิญญาณควบคู่กับการส่งเสริมการใช้งานเชิงเศรษฐกิจที่เหมาะสมและการวางแผนการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้บ้านจีนดั้งเดิมยังคงมีบทบาทในสังคมร่วมสมัยต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมโยธาธิการและผังเมือง. (2567). *แผนที่เมืองรวมกรุงเทพ พ.ศ. 2567* [แผนที่].
- ผุสดี ทิพพิส และมานพ พงศพิศ. (2525). *บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิเชฐ ธิดา. (2560). *การศึกษาคุณค่าทางสถาปัตยกรรมของที่พักอาศัยชาวจีนโพ้นทะเลในเขตลัมพูนวังค์และเขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร เพื่อการอนุรักษ์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- รุ่ง สุจินนท์กุล. (2542). *การศึกษาเพื่อเสนอแนวความคิดในการอนุรักษ์ศาลเจ้าจีนในกรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD). <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/13498>
- วารุณี หวัง. (2558). การบูรณาการและการสร้างสรรค์ : การประยุกต์ใช้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจีนตอนใต้ในฉีหลว. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 11(2), 75-95.
- แวววิเชียร อภิชาติวรพันธุ์. (2550). *การศึกษาอิทธิพลชาวจีนที่มีต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมในกรุงเทพมหานคร* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:111600
- เศรษฐพงษ์ จงสวณ. (2547). *สถาปัตยกรรมบ้านจีนแต่จิ๋ว และแก๊ซัง*. ใน การสัมมนาเรื่อง “แต่จิ๋ว: จีนกลุ่มน้อยที่ยิ่งใหญ่”. ภาควิชาภาษาจีน คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Australia ICOMOS. (2013). *The Burra charter: The Australia ICOMOS charter for places of cultural significance* (Revised ed.). Australia ICOMOS Incorporated.
- Cushman, J. W. (1991). *Family and state: The formation of a Sino-Thai Tin-Mining dynasty, 1797-1932*. Oxford University Press.
- Feilden, S. B. M. (1994). *Conservation of historic buildings* (2nd ed.). Butterworth Scientific.
- International Council on Monuments and Sites [ICOMOS]. (1994). *The Nara document on authenticity*. <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>
- Knapp, R. G. (1999). *China's living houses: Folk beliefs, symbols, and household ornamentation*. University of Hawaii Press.

UNESCO Bangkok. (2009). *Hoi-An protocols for best conservation practice in Asia: Professional guidelines for assuring and preserving the authenticity of heritage sites in the context of the cultures of Asia*.

The organization.

UNESCO, ICCROM, ICOMOS, & IUCN. (2011). *Preparing world heritage nominations* (2nd ed.). UNESCO.

<https://whc.unesco.org/en/preparing-world-heritage-nominations/>